

Musa Xanbabazadə
filoloq-ədəbiyyatşünas

(əvvəli ötən sayımızda)

Təhlilin bu məqamında Əli Zaminlinin atdığı bu qeyri-adi humanist addım böyük xalq şairi Məmməd Arazın "Pəslü qılınc" poeməsindəki aşağıdakı misralarla mənə-məzmunca necə də yaxından səsləşir, necə də bir-birini dəstəkləyir və tamamlayır:

*Çox qanun adından danışma sən də,
Qanunu yazan da insan əlidir.
Qanun ürəklərə işləməyəndə
Əl öz yazdığını dəyişməlidir.*

Əli Zaminli-Xəyalə xəttində oxucu nəzərində ucalan, böyüyən, oxucunun hüsn-rəğbətini qazanan təkə Xəyalə deyil. Əli Zaminli özü də oxucu üçün ölçətməz olur, ucalıq mənzilində dayanır və Əli Zaminlinin humanizmi qanunun aliliyini, necə deyirlər, üstələyir. Çünki Əli Zaminli bilir: "Həyatda ən böyük ideya insan ideyasıdır. Bu ideyadan məhrum olan hər cür fəaliyyət özünün əksinə çevrilir. Humanizm hissi ilə bağlı olmayan hər cür niyyət öz nəciibliyini itirir, eybəcər mahiyyət kəsb edir" (Asif Ata). Əli Zaminli Xəyalənin yalnız mənəvi-psixoloji dəstəkçisi, qırılmış ömrünün, zədələnmiş mənəviyyatının bərpası deyil, o, eyni zamanda, Xəyalənin iflası uğramış maddi-sosial durumunun və sağlamlığının da yardımçısı və təminatçısıdır: "Sürücünün içəri girdiyini hiss edən Zaminli ona tərəf dönüb cibindən çıxardığı pulu uzatdı: -Yolüstü aptekə dön, Xəyalə üçün lazım olan dərmanları al, qalan pula da evi üçün bazarlıq elə... Və yalnız bu vaxt sürücüsü roisinin doluxsunduğunu hiss etdi" (Səh.217).

Xəyalə başdan-başa humanizm, namus-qeyrət mücəssəməsidir. Şüurlü həyatını o yalnız insanlara, Qapanlı camaatına, xüsusilə qardaş-bacılarına, atasına şam kimi yandırmışdı. O hamısının, hər kəsin "çörək ağacı", hamının, hər kəsin namus keşikçisi, qeyrət etalonu idi. Xəyalənin bu nəciyyəti keyfiyyətləri elə humanizmindən doğur, humanizmindən qidalanır. Belə olmasa idi Xəyalənin ölümü ümumkənd matəminə çevrilməzdi: "Üç gündən sonar kənd sakinləri Xəyalənin meyidini bacısı Şəfiqənin məzarı üstündə aşkar etdilər. Onun dəfninə bütün kənd yığılmışdı"(Səh. 218). Povestinin bu son cümlələri oxucunu əmin-yəmin edir ki, a) Xəyaləyə inam hissi xalqın (povestdə kənd camaatının) ən ümdə, ən dərin hissələrindəndir; b) xalqın sevimli olması üçün şəxsin (povestdə

Qafar Cəfərlinin povestləri

(II yazı)

Xəyalənin) öz cibində universitet diplomu gəzdirməsinə hacətlüzum yoxdur; c) doğru-dürüstlər (povestdə Xəyalə) beş il, on il məhkumluq həyatı yaşasalar da, sonucda naqis və bədxahların (povestdə Rafiq və oğlu Elşad) çöküşü, ölümü, iflası qaçılmazdır.

Hümmət kişinin ailəsində törədilən kütləvi qətlin tarixçəsidir "XƏYANƏT" povesti. "Kütləvi qətl" yazıram ona görə ki, gecələrin birində Hümmət kişinin arvadı Turə, qızı Maya işgəncələrdə öldürülmüş, kiçik qızı Könül isə xəstəxanaya aparılmış və bir neçə gündən sonra orada keçinmişdir. Hümmət kişinin əsgər yoldaşı polis zabiti Əli Zaminli başsağlığı üçün dostugilə gəlir, dostuna söz verir ki, qatili bu yaxın günlərdə öz gözlərinlə görə-cəksən.

Əli Zaminli o Əli Zaminlidir ki, o, oxucuya yazıcının digər əsərlərindən ("Altıncı barmaq", "Malış", "Sonuncu hesablaşma", "Qisas gecəsi", "Namus yarası", "Xoşbəxt əsirlər"...) yaxşı tanışdır və oxucu onun hansı əxlaqimənəvi dəyər-kefiyyətlərə malik olduğunu kifayət qədər bilir. Oxucu bilir ki, Əli Zaminli çiyinlərində polis paqonu gəzdiren hüquqşünasdır, müqəddəs qanunlarımızın ayıq-sayıq keşikçisidir, cinayətkarlara və havadarlarına amansızdır, ən çətin kriminal situasiyalarda belə cinayətkarların şərf-ləyaqətini alçaltmış, mühakiməyə, sorğu-suala çəkdiyi adamın insan, vətəndaş olduğunu unutmur, qayğıkeşdir, humanistdir, dosluqda sadıq və ədalətlidir, musiqi və poeziyanı sevər və s...

"Xəyanət"də

Əli Zaminli cinayət törədilən ərazini bir neçə dəfə diqqətlə müşahidədən keçirir, əməliyyatçılarla ardıcıl olaraq görüşür, məruzələrini dinləyib səf-cürük edir və bu nəticəyə gəlir ki, "bu cür hadisəni sıradan bir adam, yaxud oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, xuliqanlıq kimi cinayətlər üstündə məhkum olunan şəxs törədə bilməz. Burada daha zalım, daha qəddar, kriminal aləmin qanunlarını belə pozmağa cəsarəti çatan birinin izləri var. İstifadə olunan silahın da qeyri-adiliyi qatilin özünəməxsusluğundan xəbər verir"(Səh. 230)

Povestdəki hadisələrin sonrakı inkişafı göstərir ki, Əli Zaminlinin "...silahın qeyri-adiliyi qatilin özünəməxsusluğundan xəbər verir" qənaəti nə qədər də doğru imiş! Qətl hadisəsi ilə bağlı yeni-yeni sənədlər, əldə edilən dəlilsübutlar, meyidlərin müayinəsi, şübhəli şəxslərin dindirilməsi və bütün əldə olunanların ciddi-ciddi araşdırılıb tutuşdurulmasından alınan nəticəni Əli Zaminli Hümmətə, Nəhmətə və Sübhana belə çatdırır: "Mələm oldu ki, şübhələndiyim şəxs sən demə cinayətkar aləmdə "canavar" ləqəbi ilə tanınır. Adam öldürmək üstündə on beş il məhkumluq yaşa-

yır. Onun düzəldib satdığı əşyalar əsasən özünəaçılan bıçaqlar və plasmasdan dəstəyi olan ucusivri, nazik, hər iki tərəfi itilənmiş və dəstəyi içinə yığılan bizə oxşar avtoqələmlər olub. Turənin, Mayanın və Könülün bədəni üzərində olan bütün xəsarətlər məhz həmin "avtoqələm" vasitəsilə yetirilmişdir. Bundan başqa, əməliyyatçılar həmin şəxsin yaşadığı evin altında qanadları və caynaqları açıq halda, başı üstə səkkizgüşəli ağ-qara ulduz şəklində olan ayaqqabının olmasını da aşkar etmişdilər" (Səh.252). Əli Zaminli qatilin evəgirmə məqsədi-

nə də aydınlıq gətirib: "Oğurluq etmək üçün qatil elə həmin gecə evin arxasından həyəətə keçib. Turənin həyətdəki hamandan çıxıb evə girdiyini kənardan müşahidə edib. Əvvəl geri dönmək istəyib, amma tamahı, üstəlik də narkotikanın təsiri güc gəlib. Maska məqsədilə üzərində dəşik açdığı idman papağını düz çənəsinə qədər üzünə keçirib Turənin arxasına evə daxil olub... , pulların, qızılların yerini soruşub. Turə rədd cavabı verib qaçmaq istəyəndə arxadan onu tutub və onlar tutaşdırlar... Turə başındakı papağı dartıb başından çıxarıb. Tanış sima görün Turə qaçmaq istəyəndə həmin şəxs ona arxadan cibində gizlətdiyi "avtoqələmlər" bir neçə zərbə vurub. Turənin bihuş yerə sərildiyini görüb evi axtarmağa başlayıb" (Səh. 254). Yazıcı təhkiyəsindən aydın olur ki, Turənin qızı Maya elə bu zaman otağa daxil olur. Anasını al-qanda görəndə hövvlənir, əliqanlı qatilin sarsıdıcı zərbələrindən yerə yıxılır.

"Mayanı ətəyi açıq görə qatilin beyninə iyərnc bir fikir gəlib. Yerdə qan içində çabalayıb can verən Mayanı vəhşicəsinə zorlayıb"(Səh. 254). Qatil ayaq səsinə dəhlizə çıxan ailənin kiçik qızı Könülü də iki zərbə ilə yerə yıxır və qızı ölmüş bilib evdən qaçır.

Yazıcı bu povestdə də Əli Zaminlinin humanizmini, insansevərliyini, qayğıkeşliyini unutmur, onun əsgərlik illərinin yadigarına -Hümmət kişiyə təmənnsiz xidmətini xüsusilə nəzərə çatdırır: "-Yaxşı bəs bu qatil kimdir, onun adı nədir?" - deyər Hümmət kişi təkrar-təkrar soruşsa da, Əli Zaminli qatilin adını çəkmir. Çünki

Əli Zaminli bildirdi ki, Hümmət kişi qatilin adını bilsə, bu dərəcə ağıra tablamaz, ürəyi partlar. "-Dostum, sən onu tanımasan yaxşıdır. Belə bir iyərnc məxluğun adını dilinə gətirməsən yaxşıdır. Sən onu bir də heç vaxt görməzsən, çünki onu ömürlük həbs gözləyir. Sən isə yaşamalısən, oğlun Sübhənin yanında olmalısən" (Səh.255). Əli Zaminli yalnız Bakıya qayıdarkən qatilin kim olduğunu Hümmətin qardaşı Nəhmətə bildirir: "Qatilin adını sənə demək olar, amma bir şərtlə: Hümmət bu vəziyyətdə bunu bilməyə yaxşıdır. Həmin şəxs Hümmətin oğlu, sən isə doğma qardaşın Cəlil Muradovdur" (256).

Yazıcı "Xəyanət"də bədii obrazlar vastəsilə xəyanətin anatomiyasını açıq, xəyanətin elə-obaya, vətənə-yurda ağır bəlalər yaydığı qabardır. "Xəyanət" in hər abzası, hər epizod və lövhəsi sanki oxucuya belə pıçıldaıyır: harda xəyanətkar - xəyanətçi görsən, gecikmə öz başını, tək gözlərinin yaşını. Çünki beləsi nəinki ailəsinə, döğmələrinə-yaxınlarına, hətta vətənə, vətənin dilinə, ədəbiyyatına, tarixinə, müstəqillik və suverenliyinə belə qəsd edər.

"XOŞBƏXT ƏSİRLƏR"

povestinin adı ilk baxışda oxucuda suallar doğurur, onu təəccübləndirir: əsir hara, xoşbəxtlik hara? Əsir neçə xoşbəxt ola bilər? Maraqlıdır ki, aparır povestdə cəryan edən hadisələrin axarına və gəzdirir oxucunu xoşbəxt əsirlərin həyatında, təmtəraqlı-dəbdəbəli məişətində. Oxucu povestinin son səhifələrini oxuyub nəfəsini dərdəndən sonar ona aydın olur ki, sən demə, müəllif varadövlətə hərisləri, oğurluq-ayrılıqla özlərinə topdağıtmaz iqtisadi imperiyalar quranları, haramxorluq və haramzadəliklə qaz vurub qazan dalduranları, hüquq-mühafizə orqanlarına soxulub müqəddəs polis adını çirkəblayan əliyəridili əyri rəisləri (bu tipajları əsərdə Seyid Babanın Rusiyaya, Ukraynaya pul oxuyan tapançalı-pistoleli oğlanları və habelə rayon polis idarəsinin rəisi Bəylərov təmsil edirlər) ironik şəkildə "xoşbəxt əsirlər" adı altında ümumiləşdirərək damğalayır.

Bu çölü mələk, içi kələk şərfətsizlərlə kəlmə kəsən, duz-çörək dadan povestinin baş qəhrəmanını Əli Zaminli onlarla ünsiyyətinə görə peşmançılıqda neçə də qovrulub-yandır. "Əli Zaminlinin ürəyini... polis paqonlarına ləkə vuran, dəyərindən salan bəzi şərfətsizlərə (polis şöbəsinin rəisi Bəylərov nəzərdə tutulur-M.X) qarşı qisas hissi didib-dağıdırdı. Bir neçə saat əvvəl xidmətinə görə onu günorta yeməyinə qonaq edən, bununla da, neçə deyirlər, bor-

cundan çıxan Bəylərovlə çörək kəsdiyinə görə özünü lənətləyirdi"(Səh.302). Yazıcı təhkiyəsi oxucunu inandırır ki, Əli Zaminli mal-mülk əsirliyini özünə yaraşdıran, bu əsirlik yolunda hər hansı çirkin addımı özünə çörək ağacı sayan, hər hansı rəzilliyə qucaq açan timsah nəfslə bu doymazlara hədsiz nifrətli-qəzəblidir, düşüncəli ki, bu yaramazlarda tamah, acgözlük, iştaha nə zaman söncək: "İnsanların tamah damarı nədən düzəldilib ki, gözlər doymaq bilmir, ürək bəs demir? Ağıllı insanlar düz deyirlər: "Maddiyyata meyl edənlər üçün həyat dəniz suyunu içmək kimidir-içdikcə susayrlar, susadıqca da içərlər". Həqiqətən, insanlar öz düşüncələrinin əsiridir, çox vaxt bu düşüncələr nəinki həmin insanların özünə, həm də kənar-dakilərə çox ağır günlər, faciələr yaşadır. Məgər polis rəisi Bəylərovla oğlu və quldur Nicatın bir fərqi varmı?!" (Səh.303)

"Xoşbəxt əsirlər" in süjetində günümüz üçün (elə bütün zamanlar üçün) xarakterik bir mətn dayanır: 8 martda Poladın (o, Əli Zaminlinin qaynıdır, xalqtarışdır) öz qonsusu Nicatı götürüb oğurluq zinət əşyalarını qardaşı Rəşadın (o da Əli Zaminlinin qaynıdır) əlilə satmaq üçün Bakıya aparması və Binə bazarında Nicatın qara sellafon torba ilə müəmmal yoxa çıxması.

Göründüyü kimi, bu povestdə Əli Zaminli, digər povestlərindən fərqli olaraq, öz döğmələri-qayınları ilə üz-üzədir, qayınlarının tördəkləri cinayətləri, qayınlarının bu oğurluq-cinayətdə nə də-rəcədə günahkar olub-olmadıqlarını araşdırır. Kələfi ibtidai araşdırma-təhqiqatlarda dolaşdırılan bu cinayət işinə hövülən yarmaqurama torları, vurulan saxta-süni düyün-bağları Əli Zaminli illərin peşəkar, təcrübəli bir mütəxəssisi kimi elə məharətlə, elə mahircəsinə açıq ki, cinayəti törədib qırada meydan sulayanları həbsə göndərir və aylarla, illərlə polis idarəsində boğaza yığıdırılan günahsızları isə ağır-üzücü istintaq çək-çevirindən xilas edir. Haqqın - ədalətin qələbəsi həm Əli Zaminlini rahatladır, həm də qurama-saxta istintaq altında yatanları.

Qafar Cəfərlinin povestləri (ümumən yaradıcılığı) həmişə haqqın-ədalətin yanında yer alıb, doğruluğa-dürüstlüyə çiyin verib, yoldaşlıq edib. Söyüb-döyüb, kökünü-rişəsinə hücum çəkib bədxahlıq və bərbadlığın, eybəcərlik və çirkinliyin. Və mən bir oxucu, bir yazıpozu adamı kimi əminəm ki, Qafar Cəfərli bundan sonar da haqqın-ədalətin, gözəllik və gözəlliklərin vürğunluq və tərənnümündən usanmayacaq, poetik güc və enerjisini bundan sonar yazacaq yeni-yeni əsərlərin ruhuna-canına hopduracaq, oxucularını daha sanballı heka-yə, povest və romanlarla sevin-dirəcək.